

Beykoz: Sanayinin ve Sanayisizleşmenin Dönüştürdüğü Bir Yer

Gülşen Özaydın¹, A. Derin Öncel²

¹Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

²Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Beykoz, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e bağlanan kuzey ucundaki bir bitiş noktası olarak, özgün coğrafi özellikleri, doğal kaynakları ve kültürel mirasıyla ön plana çıkan kozmopolit bir Boğaz yerleşmesi. Öte yandan 19. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu ve ardından erken Cumhuriyet dönemi sanayi yerleşmelerine ev sahipliği yapmış ve böylece sanayi tarihi açısından da İstanbul'un önemli bölgelerinden biri haline gelmiş özgün bir yer...

Beykoz'un tarihsel süreçte oluşmuş kozmopolit nüfus yapısı, boğaz köylerinin mekânsal yapısındaki çeşitliliği yansıtmakla beraber, 19. Yüzyıl sonlarından itibaren sanayi yapılarının kurulmasıyla birlikte işçi ailelerini de içeren kendine özgü bir nitelik kazanmış olduğunu ve böylelikle Beykoz'un, Cumhuriyet döneminin diğer sanayi bölgeleri etrafında oluşan ve kırsaldan kente gelenlerin kendi yerleşme kültürlerini de taşıyarak oluşturdukları özgün yerleşmelerden biri olduğunu biliyoruz.

Bununla beraber, Beykoz'un hem yerel hem sanayi geçmişinin oluşturduğu demografik yapısının yaşam pratiklerinin yansıdığı zengin kültürel ortam ve bu ortamın tezahürü olan mekânın dönüşümü ise sanayisizleşme kararıyla gerçekleşiyor gibi görünüyor. Sanayisizleşmenin koruma kavramlarının genişleyen kapsamı içinde tartışılabilir bir konu olması ise yeni bir tartışma alanı. Bu bağlamda baktığımızda Beykoz'la birlikte diğer Boğaz yerleşmelerinin de içinde bulunduğu bu bütünleşik kültürel ve doğal havzanın biricik olma özelliği, sadece kendisi için çıkarılan özel bir kanunla (Boğaziçi Kanunu) bir taraftan koruma altına alınırken, bir taraftan da korumayı meşrulaştırıcı bir yol olarak araçsallaştıran baskılarla zaman zaman koruma olgusunun özünden uzaklaşabildiği görülmektedir. Nitekim Boğaz'ın bir bütün olarak doğal varlıklarını korumak için ilk defa ilân edilen doğal sit alanları statüsünün, aradan yıllar geçtikçe yapılan başka adlandırmalar ve tanımlamalarla değiş-

tiği ve gün geçtikçe doğal varlıkların korunmadığı görülebilmektedir. Tıpkı Boğaziçi'nin kültürel ve sanayi mirasını oluşturan değerlerin de korunmadığı gibi...

Bu bağlamda Beykoz'un sanayi tarihimizdeki önemini vurgulayan üç ayrı işletmesinin Kundura, Paşabahçe Şişecam ve Tekel İşletmeleri İçki fabrikalarının üretimlerinin durdurulması ve özelleştirilmeleri ve bu fabrika alanlarının yeniden işlevlendirilmesi, Beykoz bölgesinin hem fiziksel hem sosyal yapısında önemli değişimlere yol açan yakın tarihimizde gerçekleşen önemli kırılma noktaları olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca İstanbul ölçeğinde alınan önemli ulaşım kararlarının da Beykoz yerleşiminin üst kotlarından geçerek, yeni yerleşme alanlarının oluşumunu tetiklemesiyle birlikte sosyal, fiziksel, doğal dokudaki değişimleri ortaya çıkarmış olduğu izlenebilmektedir.

Yakın geçmişte Beykoz'da yaşanan bu değişim sürecinde sanayi işletmelerinin dönüşümüne bakıldığında bu olgu, özelleştirmeyle birlikte sadece sanayi mirasının kılıf değiştirmesi olarak tanımlanabilir mi? Geçen yüzyılın başından itibaren oluşan değişim eşiklerinin etkisi altında, fiziksel ve sosyal dokunun karşılıklı etkileşimiyle durağanlıktan uzak, sürekli değişim potansiyeli taşıyan Beykoz için sanayi mirasının korunması konusunda nasıl politikalar geliştirilmiş ve bunların bölgeye etkileri nasıl olmuştur? Beykoz'un sanayi mirasının dönüşümünün diğer benzer alanların değişim süreçlerinden ayıran unsurları var mıdır? Beykoz'a özgü fiziksel ve sosyal mekân niteliklerinin, sanayi alanlarının dönüşüm sürecini etkilediği, bu alanların dönüşümünün ise tekrar fiziksel ve sosyal dokuya yansiyarak karşılıklı etkileşim içinde olduğu söylenebilir mi? Beykoz'u izleyerek edinilen deneyim, dönüşümün mimari ve kentsel ölçekte kalmayıp sosyal dokuyla etkileşen dinamik ve döngüsel bir süreç olarak anlaşılmasını gerekli kılmıyor mu?

Dosya konusu olarak belirlenen Beykoz'da, bu sorular bağlamında yaşanmakta olan süreci anlamaya yönelik olarak yazarlardan Murat Cemal Yalçın ve proje ekibinin; *Beykoz Paşabahçe'de Sanayi ve Emek Coğrafyasının Dönüşümü: Mekan, Emek ve Zamanın Dinamik Etkileşimi* başlıklı yazılarında; sanayileşme, sanayisizleşme ve kentsel dönüşümün, özellikle büyük metropollerde mekânsal, sosyal ve ekonomik yapıları köklü biçimde değiştiren süreçler olduğunu, İstanbul'un kuzeydoğusunda yer alan Beykoz ilçesi ve onun Paşabahçe mahallesinin, bu dönüşümlerin özgün bir örneğini sunduğunu belirtiyorlar. Bu çalışmada, Paşabahçe'nin tarihsel süreç içerisindeki mekânsal dönüşümü, sermaye, devlet, emek ve mekân (Paşabahçe) arasındaki çok katmanlı ilişkiler ağı içinde ele alınıyor. Eski bir balıkçı köyünden, önce devlet öncülüğündeki sanayileşme hamleleriyle büyük ölçekli fabrikaların kurulduğu bir sanayi havzasına, sonra da özellikle büyük sanayi tesislerinin kapanması sonucu yerel ve merkezi yönetim rehberliğinde sermayenin yatırımları üzerinden değişen Paşabahçe'nin yaşamakta olduğu mekânsal dönüşüm süreci ilişkisel bir yaklaşım içinde inceleniyor.

Bu defa konuya fabrikaların yakın çevresinde oluşan yerleşme örüntüleri ile birlikte bakan Hande Ceylan *Beykoz/Paşabahçe'de İşçilerin Yaşam Çevresini Örgütlenme Girişimleri: Erken Dönem İşçi Yapı Kooperatifleri* başlıklı yazısında, Beykoz ve Paşabahçe'de 1930'lar ile 2000'ler arasında faaliyet gösteren üç fabrikada -Beykoz Sümerbank Deri Kundura Fabrikası, Paşabahçe Şişecam Fabrikası, Paşabahçe Tekel İspirto ve İçki Fabrikası- çalışan işçilerin yaşam çevresini örgütlenme girişimlerinden biri olarak kurulan ilk işçi yapı kooperatiflerine odaklanıyor. Özellikle 1952-1962 yılları arasında ülke genelinde yapı kooperatifi örgütlenmelerinde ve inşai faaliyetlerde bir artışın görüldüğünü ve bu artışı mümkün kılan sebepler arasında 1950 itibarıyla İşçi Sigortaları Kurumu'nun yasal - yönetsel yapısındaki değişimlerin etkisinin olabileceğini belirtiyor. Sigortalı işçilerin kur-

duğu yapı kooperatiflerinin bu tarihlerden itibaren belli şartları sağlamaları halinde kredi imkânlarından yararlanabilmeye başladıklarını, böylelikle Beykoz ve Paşabahçe işçilerinin de bu düzenlemenin ardından ilki 1950 yılında olmak üzere bir dizi işçi yapı kooperatifi kurduklarını, işçilerin bu süreçte hem birbirleriyle, hem de merkezi/yerel yönetimlerle ve fabrika yönetimleriyle, planlama-projelendirme-inşaat aşamalarındaki çeşitli uzmanlarla karşılaşarak, işçi konutu meselesinin çözümünde etkin failler olarak yer alırken, yaşadıkları çevreyi de dönüştürmüş oldukları tespitinde bulunuyor.

Endüstriyel miras olarak Beykoz Kundura Fabrikasının geçirdiği dönüşümü inceleyen Gözde Yıldız ise *Beykoz Kundura: Endüstriyel Miras, Özelleştirme ve Yarı Kamusal Dönüşüm Süreci* başlıklı çalışmada özel ve kamusal alanlar arasındaki dinamikler çerçevesinde kültürel mirasın erişilebilirliği konusunu sorguluyor. Doktora tezi kapsamında sürdürdüğü araştırmaların fabrika alanının mekânsal dönüşümü ve yeniden işlevlendirilmesi sürecinde geliştirilen alternatif uygulamalar ve kurgulanan etkinliklerin oluşturduğu bağlamın yerin mekânsal kimliği ve kolektif hafıza ile kurduğu ilişkiyi tartışmaya açtığını ifade ediyor. Yazar çalışmada alanın kullanıcıları ile yaptığı yarı yapılandırılmış görüşmeler ve alan gözlemleri aracılığıyla mekânın kullanımı, çevresiyle kurduğu ilişkiler ve toplumsal etkileşim dinamikleri bağlamında, dönüşüm sürecinin mekâna nasıl yansıdığını özel mülkiyet, kültürel miras ve erişilebilirlik perspektiflerinden değerlendiriyor.

Boğazın kuzey ucunda yer alan, coğrafi özellikleri ve potansiyelleri, özgün kültürel ve sosyal yapısı ayrıca sanayi geçmişi ile korumaya, miras, çevre gibi birçok kavramın tartışılabilirdiği bir yer olarak Beykoz, bu dosyada daha çok sanayi mirasının dönüşümü, emek ve üretim mekânlarının tanımladığı yerin ve belleğin oluşumu ve dönüşümünü tartışma konusu olarak belirilmiş olsa da daha birçok araştırmaya ve dolayısıyla tartışma zeminine açık gözüküyor.